

БЕЗ ПОВРАТКА

Одлазећи из Русије 1972. године Бродски није знао хоће ли икада више видети домовину. Емиграција из СССР-а била је пут у једном правцу, без повратка. Совјетска власт је сасвим игнорисала декларацију Уједињених нација о праву човека на слободу кретања. У ретким случајевима емигрантима који нису успели да се прилагоде животу у иностранству дозвољавали су да се врате, али уз обавезан услов јавног покајања, понижавајућег признања апсолутне грешке, приче у медијима како се тешко живи у капиталистичком паклу. Емигрант није могао једноставно да допутује и да се види са рођацима и блиским пријатељима, нити су они могли да га посећују. Влада није хтела да људи упоређују начин живота код куће и на Западу, јер би поређење макар материјалних услова било неповољно за СССР. Осим тога владале су исконске идеолошке предрасуде. Само је издајица, непријатељ, могао да напусти социјалистичку домовину, чак се и дозвољена емиграција сматрала казном, изгнанством, остракизмом. Посебно ако је изгнаник био писац, новинар, друштвени радник, односно ако је по совјетским мерилима припадао „идеолошкој сфери“, а идеологија је по том схватању била или исправна, „наша“, или непријатељска.

Кажњавали су не само изгнаника него и његову породицу. Родитељи Бродског су два наест пута подносили захтев с молбом да им се дозволи да заједно или појединачно отпутују да виде сина, али сваки пут им је захтев био одбијен. Одбијање је образлагано потпуном бесмислицом: власт је путовање сматрала „несврсисходним“. Циљ Марије Мојсијевне и Александра Ивановича Бродског био је да виде свог сина јединца. Шта је требало да буде „сврсисходније“ од тог циља? Понекад су одговарали и овако: према нашим документима ваш син је отпутовао из СССР-а у Израел (или како је старцима једном рекао чиновник лењинградског ОВИР-а¹ у усменом разговору: „Ми смо га *џослали* у Израел“), а ви тражите да вам се дозволи путовање у САД. У Америци се Бродски обраћао свима који су имали било какав утицај на власт у Кремљу. За њега су се заузимали државни посланици, сенатори, епископи, али совјетска власт је била неумољива. Мајка Бродског умрла је 17. марта 1983. године, отац после нешто више од годину дана. Тако да сина нису ни видели.

После доласка Горбачова на власт у априлу 1985. почела је дехерметизација земље. Новинари су све чешће питали нобеловца намерава ли да путује у домовину. У почетку је одговарао да ће доћи када тамо почну да излазе његове књиге. Књиге су после првих публикација у новинама и часописима 1987–1989. почеле да излазе 1990. године. Како је књига бивало све више, а број новинских и научних текстова о Бродском растао попут лавине, песника су почеле да муче сумње. Осећања која је гајио према родној земљи и пре свега према родном граду била су сложена и дубоко лична, а долазак у таквим околностима свакако би био праћен исказивањем почаста, путем телевизије и штампе, сусретима с масом непознатих људи. На питање о повратку постепено је почео да се извлачи одговором да се, наводно, не треба враћати на место злочина ни на место бивше љубави. Подробније је овако одговорио једном новинару: „Прво: не можеш двапут ући у исту реку.

¹ Скр. од: Одељење за визе и регистрације. (Прим. њрев.)

Друго: будући да сад имам ову ауру, бојим се да бих постао предмет (...) различитих надања и позитивних осећања. А бити предмет позитивних осећања је кудикамо теже него бити предмет мржње. Треће: не бих желео да се нађем у ситуацији човека који је у бољем положају од већине. Не могу да замислим ситуацију, мада је то сасвим реално, да од вас тражи милостињу ваш школски друг. Постоје људи које таква перспектива не плаши, који је сматрају привлачном, али то је ствар темперамента. Ја сам човек другог темперамента и мене не привлачи перспектива уласка у Јерусалим на белом коњу. Неколико пута сам се спремао да допутујем у Русију инкогнито, али или нисам имао времена, или ми здравље није дозвољавало, или је требало завршавати неке хитне послове.“

Промене у домовини

Може се рећи да је однос Бродског према распаду Совјетске империје био индиферентан, али само уз једну важну напомену. Чак и људи који су га добро познавали били су зачуђени колико га је страшно наљутило одвајање Украјине од Русије. Постало је очигледно да су Прибалтик, Средња Азија и Кавказ биле у његовој свести *грује* земље, а да је простор од Белог до Црног мора, од Волге до Буга – сматрао својом домовином. У таквом поимању домовине Бродски није био усамљен. „Империјална (...) свест била је присутна код житеља Полтаве и Житомира, Нежина, Чернигова, Хомеља и Полоцка исто као и она из Твера и Вјатке. Од почетка империје, то јест од доба Петра I, та свест је сврставала Украјину и Белорусију према метрополи. Па није ни могло бити другачије код људи који су из школа и гимназија понели: 'Кијев – мајка градова руских.'“ Овде се нећемо дотицати, по нашем мишљењу, убедљивих историјских, лингвистичких, антрополошких и етнографских закључака да су Руси, Украјинци и Белоруси три различита народа. То је чињеница, али то не ублажава драму распада културно-историјског јединства, коју је Бродски тешко поднео. За Украјину је везан једини случај аутоцензуре у његовом животу.

Двадесет осмог фебруара 1994. године Бродски је читао песме на њујоршком Квинс колеџу, где је некада, у почетку свог америчког живота, једно кратко време предавао. Публика је углавном била англојезична, и он је готово све читао на енглеском. Судаћи по сачуваном аудио-снимку само је четири песме прочитао на руском. Док је копао по папирима у потрази за једном од њих, говорио је: „Сад ћу наћи песму која ми се допада...“, и додао је као да се обраћа самом себи, „рескираћу, ипак, да то учиним...“ Тај ризик била је песма „Поводом независности Украјине“. При првом читању она заиста може произвести шокантан утисак. Дугачка увреда упућена Украјинцима, са много грубости и увредљивих етничких стереотипа. Стилска хетерогеност, уопште својствена Бродском, овде је повишена – Бродски користи велики избор клишеизираних украјинизама које меша са речима и изразима из лоповског жаргона. На тај начин се појачава осећај нечег незаконитог и криминалног у отцепљењу Украјине од Русије.

*С Бојом, орлови-Козаци, ђандури, хејмани.
Кад будеште умирал, бикови једни,
џромукло ћејше шайшайи, џребући руб мадараца,
сџихове Александра,² а не баљезіања Тараса.³*

² Пушкина. (Прим. џрев.)

³ Шевченка. (Прим. џрев.)

У књижевној пракси Бродског то је био једини случај кад је одлучио да не објављује песму, не зато што је био њом незадовољан већ из политичких разлога, није желео да песма буде схваћена као израз шовинистичких великодржавних расположења.⁴ Знао је да ће Украјинци увређено и, што је још горе, да ће неко у Русији злурадо прочитати оштре оптужујуће стихове, и да неће приметити оно што га је побудило да напише песму – „тугу... због тог раскола“ (“sadness... on behalf of that split”) – како је казао прочитавши „Поводом независности Украјине“ на Квинс колеџу. О тој тузи се говори и директно у тексту песме. Његова емоционална скала укључује не само иронију, гнев и увреду, већ и дубоку жалост:

*Некако ћемо ђреживеџи. А ако је до сузе из ока,
не џреба чекаџи нову ђрилику, жал је дубока.*

Сећамо се да је Украјину, посебно Галицију, Бродски осећао као своју историјску домовину.

* * *

Бродски није био „за“ Горбачова или Јељцина или „против“ њих. Јељцин је за њега био и симпатичан „кормилар Борја“ и неодговорни политичар који је дозволио покољ у Чеченији. О Горбачову је у неколико интервјуа говорио са неодобравањем, као о сувише брбљивом човеку који не разуме смисао догађаја које је изазвао. Али када се срео с Горбачовом лично, доживео је неочекивано узбуђење: „Огромна дворана, тачније соба, тамо седи двадесетак људи, постављају му питања зашто је урадио ово или оно, а он ћути. Или неће да одговара, или не може. Пре мислим да не може. У једном тренутку ми се указало као да је у собу ушла Клио – видимо само ноге и скут њене хаљине. А негде на нивоу њених стопала седе сви остали људи. И ја такође.“⁵

Последњих пет година живота Бродског поклопило се са великим променама у Русији и у свету. Он је био истински укључен у све што се догађало, одазивао се на догађаје час руским, час енглеским песмама, огледима, јавним наступима. У тих пет година био је заузет као никада раније: наставио је да предаје, учествовао на свим могућим друштвеним форумима. Путовао је по Америци и често прелазио океан. На положају песника-лауреа-

⁴ Тек после песникове смрти невешта транскрипција текста са аудио-снимка била је објављена у Кијеву у новинама „Столица“ (бр. 13, септембар, 1996). Објављивање је пратила осуда у стиховима Павла Кислог, академика НАН Украјине. Кисли је набројао све историјске увреде које је Русија нанела Украјини, а о Бродском је писао: „Ти си заврбовани смрдљиви јарац / Ни до ноката ниси Тарасу.“ (Шевченку). Али у Украјини су се јављала и друга мишљења. „Ми, наравно, можемо песникове клетве схватити као увреду, али управо су оне очити израз ауторове неравнодушности. Аутор прибегава архаичној традицији бајања везаних за украјински фолклор. Управо из фолклора и Шевченкових дела Бродски узима разорну лексику, интонацију дрске анатеме... Ко ме песник обраћа? Несумњиво власти и њеним носиоцима, носиоцима пропасти и раздора. Да, он се поистовећује са „великорусима“, отворено осуђује „седамдесет година“ живота у империји. Али они које осуђује нису ни „Пољаци“, ни „Швабе“ ни „Украјинци“. То су силе раздора и мржње, силе које је мистично ослободио Чернобиљ, најважнији догађај катастрофалног прелома историје...“

⁵ Интервју 2000. године, стр. 653. То није била лепа алегорија припремљена специјално за тај интервју. Када ми је причао о свежим утисцима са сусрета с Горбачовом, Бродски је рекао готово то исто: „Он [Горбачов] нешто говори, али то није важно. Чинило се да је у собу ушла Историја.“

та САД покренуо је свеамеричку кампању за пропаганду поезије. Започео је и други по-духврат – оснивање руске академије у Риму.

У септембру 1990. године оженио се Маријом Соцани, италијанском аристократкињом (руског порекла по мајчиној линији). Радовао се непознатом породичном животу. Године 1993. родила им се кћерка Ана. То раздобље било је и књижевно најпродуктивније у његовом животу још од младости. Деведесетих година написао је и превео више од стотину песама, драму и десетак великих есеја. При том му се здравствено стање катастрофално погоршавало и осећао је да ће ускоро умрети.

Болест

Срце је почело да мучи Бродског рано, још док је изгледао снажан момак као остали, и тако се и понашао. Млади доктори који су га посетили у Норенској, на почетку прогонства, открили су му знаке декомпензације срчане мане – болове, искашљавање крви. Склоност ка болестима срца и крвних судова вероватно је била наследна: отац је преживео неколико срчаних удара (што му није сметало да доживи осамдесету). Одиграли су улогу и „двадесет шест година непрестаног дрхтања / копања по џеповима, повлачења по судовима“ – позната је веза између болести исхемије и психолошких стресова, мада никад није јасно долазе ли напади стенокардије због стресова или психичка лабилност настаје услед болести. Пренапоран рад и лоша исхрана на селу, а у годинама емиграције неуредан самачки живот такође су нарушавали здравље. У Ен-Арбору Бродски је возио бицикл, касније је једно време ишао на базен, али му је све то одузимало време па је убрзо са тим престао. Што се тиче штетних навика, Бродски је, по мерилима својих земљака, пио умерено, али је претеривао са јаком кафом и, што је било посебно опасно, много је пушио. На моје питање може ли да наведе један главни узрок смрти Бродског, познати њујоршки кардиолог који га је лечио без размишљања је одговорио: „Пушење“.

Кад је Солжењицин на крају свог писма написао: „Желим вам здравља и бодрости, настојите да то одржите“ – то није био само стандардни епистоларни завршетак. Пет месеци пре тога, 13. децембра 1976. године, Бродски је претрпео јак срчани удар. Предстојало му је да проживи још деветнаест година, али свих тих година здравствено стање му се стално погоршавало. Након две године, готово на исти дан после инфаркта, 11. децембра 1978. имао је операцију на срцу. Други пут су срчани крвни судови замењени седам година касније, у децембру 1985. Томе су претходила још два инфаркта. У последњих десет година свог живота Бродски је повремено боравио у болници. Доктори су спомињали и трећу операцију а пред крај и трансплантацију срца, отворено упозоравајући пацијента да је у том случају велики ризик од смртог исхода. Бродски је брзо старио, изгледао је знатно старији за своје године. Пред крај су му готово сви физички напори били претешки: „Постало ми је тешко да савладам растојање дужине фасаде зграде...“ – рекао је у децембру 1995. године Андреју Сергејеву.

Исхемијска болест има ту особину да напади стенокардије долазе и пролазе неочекивано. Они могу бити мање или више болни, али су увек праћени осећајем смртне опасности. Грудна жаба или *angina pectoris* („*angina dentata*“, како се шалио Бродски, према сазвучју с митолошким мотивом „*vagina dentata*“) приморава болесника да живи са осећањем близине смрти – може доћи, а може га и поштедети. То се пре може поредити са осећањем војника на првој линији фронта, него пацијента који болује од неке друге тешке болести.

Поређење је уверљивије и тиме што војник не може да се усредсреди да спасава себе од смрти јер мора да ратује.

Током целог свог зрелог доба Бродски је писао песме о приметном присуству смрти. Није био хипохондар, живео је пуним животом, чак радосно без обзира на болест, посебно када је болест давала предах. Он нема песама датираних 1979. године, тј. после прве операције срца, можемо само нагађати да ли је то било изазвано постоперационом депресијом, другим разлозима личног карактера или жељом да не пише као раније. У поезији *Ураније* и последњој књизи песама нема, додуше, много новог, али се мења ауторов осећај живота (смрти?). Чини се да је Бродски морао да постане свестан колико је ограничен његов животни век, чим су из његове поезије нестали мотиви мрачне резигнације који су се јављали у делима написаним пре 1979. као што су: *Темза у Челсију* (1974), *Квинџеј* (1977), *Сџрофе* („Налик на чашу...“ 1978). Напротив, јављају се дела која се не могу назвати друкчије него ведрa, оптимистичка. То су италијанске песме у *Уранији*: „Пјаца Матери“ (1981), „Римске елегике“ (1981), „Венецијанске строфе“ (1982).

И касније, међу песмама последњих плодних седам година, сабраних у збирци *Пејзаж с ѿйлавом* поред песама елегичног или ироничног карактера има и врло веселих („Шпанска играчица“, „Облаци“, „Подражавање Хораџија“, „Ritratto di donna“). У последњој књизи, у поређењу са свим претходним, има пуно комичног. Хумор доминира у песмама као што су „Кентаури“ (цео циклус), „Ландверканал“, „Берлин“, „Нећеш рећи комарцу...“, „Позоришно“, „Мелпоменин храм“, и најзад готово лакрдијашка „Представа“, али има доста хумора и у другим, по општем тону, озбиљнијим песмама. Једна од последњих песама „Корнелију Долабели“ (јесен 1995. година) завршава се трагичним и свечаним стихом: „И мермер сужава моју аорту“ – склеротичној калцификацији крвних судова даје се друго значење, увођење у пантеон, где достојни стичу вечни живот мермерних статуа.

„Није уобичајено да пророци буду здрави“ – писао је Бродски још 1967. године (*Збојом, мадмуазел Вероника*). Он болест није схватао као аномалију већ као услов стваралаштва, чак и човечности уопште. Идеја да стална свест о присуству смрти даје животу смисао, није нова. Шекспир ју је с величанственом лапидарношћу изразио у завршном куплету Сонета CXLVI:

*So shalt feed on Death, that feeds on men,
And Death once dead, there's no more dying than.*

*([Душа] храни се Смрћу, као што се [Смрт] храни људима,
А кад је Смрт једном мртва, нема више умирања.)*

О томе да се душа храни смрћу писао је у једној о својих најбољих песама из ране фазе и лењинградски пријатељ Бродског Александар Кушнер, упоређујући сталну мисао о смрти са зрнцием злобе:

*Али без ѿої зрна,
Укус није ѿрави, вино се не ѿије.*

У првом делу *Ураније* налази се песмица чији крај разјашњава однос Бродског према физичкој болести:

*Они који не умиру, живе
до шездесетих, до седамдесетих,
шкрабају мемоаре,
сајлићу се.
Буљим у њихове црпе
непримице, као Миклуха
Маклај у шешоважу
дивљака који
се приближавају.*

У чему је веза између здравља које омогућава да се живи до шездесете, седамдесете, и дивљаштва? Најбољи одговор на то питање налазимо у монологу једног лика из *Чаробној бреји*, мада Бродски није волео Томаса Мана: „Болест је у вишем степену људска... зато што бити човек, значи бити болестан. Човеку је својствена болест, она га и чини човеком, а онај ко хоће да га излечи, да га натера да се помири с природом, да се врати у природно стање’ (у ком, узгред, никада није ни био), сви ти данашњи обновитељи, апостоли сирове хране, проповедници чистог ваздуха и сунчања, разни следбеници Русоа, доводе само до обешчовечења и претварања у стоку... Човечност? Племенитост? Дух – то је оно што разликује човека од осталог органског света, то је у вишој степену одвајање од природе која је човеку супротстављена. У духу, у болести је садржано човеково достојанство и његова племенитост; другим речима: у мери у којој је болестан, утолико је више човек; геније болести је неизмерно човечији од генија здравља.“

„Повратак у природно стање“ – то је „дивљаштво“ здравих старијих људи у песми Бродског.

Смрт

Постојала је велика вероватноћа да болест постепено учини Бродског неспособним за рад, да постане инвалид, и да умре у болничком кревету или на операционом столу. Али, „долази смрт к њему као тат / и живот изненада уграби“ (Державин). У суботу увече 27. јануара 1996. године, Бродски је напунио своју стару торбу рукописима и књигама које је намеравао да понесе сутрадан у Саут-Хедли. У понедељак је почињао пролећни семе-стар. Пошто је пожелио жени лаку ноћ, казао је да мора још мало да ради и попео се у своју радну собу. Тамо га је она и нашла следећег јутра, на поду. Био је у оделу, на писаћем столу, поред наочара, лежала је отворена књига – двојезично издање грчких епиграма. У вестернима, које је волео због „тренутне правде“, о таквој смрти говоре с одобравањем: “He died with his boots on” („Умро је у чизмама“). Срце је, по мишљењу доктора, изненада стало.

Прво је било планирано да га сахране у Саут-Хедлију. И сам Бродски је мислио да ће му тамо бити гроб. Али тај план је из много разлога био одбачен. Из Русије је од депутата Државне думе Галине Старовојтове стигао телеграм с предлогом да се песниково тело превезе у Петербург и сахрани на Васиљевском острву, али то би значило да се у име Бродског одлучује питање повратка у домовину. Осим тога, гробница у Петербургу била би недоступна за породицу. А Бродски није волео, можда управо због своје популарности, своју песму из младости са стиховима: „На Васиљевско острво / доћи ћу да умрем...“ Вероника Шиљц, дугогодишња блиска пријатељица и адресат неколико његових песама, и

Бенедета Кравери, којој су посвећене *Римске елегије*, договориле су се са градоначелником Венеције о месту на старом гробљу Сан-Микеле.⁶

Бродски је сахрањен на протестантском делу гробља, јер на католичком и православном није дозвољено сахрањивати људе без вероисповести. Невелика парцела подсећа на сеоско гробље, али иза зида од цигле заплъускују таласи венецијанске лагуне. На скромном мермерном надгробном споменику исписане су речи из Проперцијевог елегичара: *Letum non omnia finit.*⁷

Сузан Сонтаг је приметила да је Венеција идеално место за гробницу Бродског, јер је Венеција – нигде. „Нигде“ је и адреса пошиљаоца коју Бродски даје на почетку једне од својих најлепших лирских песама: „Ниоткуда с љубављу...“⁸

ИЗ ХРОНОЛОГИЈЕ ЖИВОТА И РАДА Ј. БРОДСКОГ

...1996.

Почетак јануара – ручак са Роџером Штраусом и Шејмусом Хинијем у кафеу на Јунион-скверу, где се налази амерички издавач Бродског „Farrar, Straus & Giroux“. Последњи сусрет са Шејмусом Хинијем.

Јануар – песма *Авјусџи* („Мали градови, где вам не говоре истину...“).

22. јануар – Бродски се срео са Еленом Чернишевом на путу ка доктору, да му покаже резултате редовног срчаног налаза.

27. јануар – рођендан Баришњикова, коме је Бродски честитао преко телефона. (Баришњиков је био у Мајамију.) Увече су код Бродског били у гостима Јелизавета Леонска и Александар Сумеркин. После одласка гостију припремио је књиге и рукописе које је требало сутрадан да понесе у Саут-Хедли.

Ноћ 27/28. јануар – Бродски је умро у својој радној соби, не касније од два сата ноћу. У 9 сати ујутру Марија га је нашла на поду радне собе, иза врата; лежао је обучен, с осмехом на лицу.

30. јануар – отворен приступ ковчегу у погребном заводу у Улици Бликер 99, Гринич Вилиџ. М. С. Горбачов и Р. М. Горбачова послали су породици Бродског телеграм саучешћа и букет цвећа. Увече су се пријатељи: Ј. Алешковски, Ј. Рејн, Л. Лосев, М. Баришњиков, А. Кушнер, Г. Штајнберг и други окупили у ресторану „Руски самовар“ да попију за душу Бродског.

⁶ Године 1974. у шаљивој посланици Андреју Сергејеву Бродски је изразио жељу да буде сахрањен у Венецији. „Премда је неосетљивом телу / свеједно где ће трнути / лишено родне груде / оно у алувијској долини / Ломбардијској глини, трнути хоће. Будући да је домаћи континент / и црви су исти. / На Сан-Микеле спава Стравински.“

⁷ *Смрћу се све не завршава*. (Проперције, Елегија, 4.VII). Натпис је одабрала песникова удовица која је знала за љубав Бродског према Проперцију, посебно према тој елегички којој понекад дају наслов: „Цинтијина смрт“. Тај стих укључен је и у епиграф друге елегичке којој је Бродски веома ценио: „Смрт пријатеља“ (1814) Константина Батјушкова. Везе с Батјушковљевом елегичком могу се видети у једној од касних песама Бродског: „Шејмусу Хинију“. Могуће је да је Ахматова разговарала с Бродским о тој Проперцијевој елегички у време њиховог честог дружења 1965. године, јер је управо тада читала његову песму и казала да је „Проперције најбољи елегичар“.

⁸ Песма посвећена својој животној љубави Марини Басмановој. (*Прим. њев.*)

31. јануар – Премијер Русије В. С. Черномирдин, на крају посете САД, посетио је дворану у Улици Блинкер „да ода почаст великом песнику“. Увече у среду код Маше Воробјове у Улици Мортон сећали су се Бродског И. Гинзбург-Восков, В. Шиљц, М. Пакен, А. Струве, М. Баришњиков, Л. Лосев, Ј. Алешковски.

1. фебруар – у 11 сати пре подне почело је опело Бродском у бискупској Цркви Милости у Бруклину (Grace Church), недалеко од куће Бродског. На крају службе Рејн, Кушнер, Лосев и песникова удовица Марија читали су песме.

2. фебруар – тело у ковчегу окованом металом спустили су у гробницу на гробљу Тринити (Trinity Church Cemetery) у 153. улици. Песме написане на енглеском *The Tale* и *Reveille* објављене су у „The Times Literary Supplement“ као последња захвалност Бродском за дугогодишњу сарадњу са тим недељником.

3. фебруар – помен у стану Бродског.

8. март – служба у Катедрали Светог Јована у Њујорку (Cathedral of St John the Divine) на четрдесет дана од смрти Бродског. Песме покојника читали су: Дерек Волкот, Марк Стренд, Ентони Хект и Лав Лосев. Окупило се око три хиљаде људи.

4. април – песма написана на енглеском *At the City Dump in Nantucket* објављена је у њујоршком недељнику „The New York Review of Books“.

Април – у Америци је изашла збирка *Пејзаж с ѿојлавом* (саставио А. Sumerkin, Dana Point, California: Ardis, 1996).

24–26. мај – у Санкт Петербургу одржана Друга међународна научна конференција посвећена стваралаштву Јосифа Бродског.

Сейџембар – изашла четврта збирка песама Бродског на енглеском језику *So Forth*, издавач „Farrar, Straus & Giroux“, са посветом жени и кћери.

29. октобар – вече сећања на Бродског на Колумбијском универзитету. Сузан Сонтаг је читала ране Јосифове песме, Дерек Волкот – *Писма династији Мин*, наступали су такође и Марк Стренд и Татјана Толстој.

7–9. новембар – међународна конференција посвећена Бродском на Мичигенском универзитету.

1997.

31. јануар – вече сећања на Бродског у лондонској „Brunel Gallery“ где су наступали Шејмус Хини, Мајкл Хофман, Пол Малдун, Глен Максвел, Ален Џекинс и Клејв Џејмс. Вечери је присуствовао сер Исаија Берлин.

24–25. мај – у Санкт Петербургу у просторијама часописа „Звезда“ одржана је Трећа међународна научна конференција посвећена стваралаштву Јосифа Бродског.

21. јун – преношење посмртних остатака Бродског на гробље Сан-Микеле у Венецији. Служба је одржана у Михајловској цркви. Из Санкт Петербурга допутовао је син Бродског Андреј Басманов. Присуствовали су Чеслав Милош, Марк Стренд и други песници. Увече су се пријатељи Бродског окупили у палати Мочениго на Великом каналу.

(Са руској превела **Нега Николић Бобић**)